

ISSN 1857-5374

ОПШТИНСКА УСТАНОВА

МУЗЕЈ НА ГРАД КРАТОВО

ГЛАСНИК 4

МУЗЕЈСКИ ГЛАСНИК 2007

Редакциски одбор

Милие Андоновски, градоначалник на општина Кратово
Драѓан Георѓиевски, директор на Општинската установа Музеј на град Кратово

Проф. д-р Марјан Димитријевски, научен советник во Институтот за национална историја-Скопје

Проф. д-р Зоран Тодоровски, директор на Државниот архив на Република Македонија-Скопје

Проф. д-р Ѓорѓи Малковски, научен советник во Институтот за национална историја-Скопје

Проф. д-р Зоранчо Малинов, научен советник во Институтот за фолклор „Марко Цепенков“- Скопје

Д-р Марко Киџевски, научен советник во Институтот за македонска литература-Скопје

Д-р Звонимир Николовски, стручен соработник во Управата заштита на културното наследство-Скопје

М-р Сиџефан Коцевски, публицист-Кратово

Тодор Коцевски, публицист-Кратово

Миле Марковски, петседател на ОУ при Општинска установа-Музеј на град Кратово

Научниите сознанија на авторите се нивни лични досиџања и нив Редакцијата ги преузима на судот на јавноста

Издавач

Општинска установа Музеј на град Кратово

За издавачот

Драѓан Георѓиевски, директор на Општинската установа Музеј на град Кратово

Уредник

Драѓан Георѓиевски, директор на Општинската установа Музеј на град Кратово

Одговорен уредник

Проф. д-р Марјан Димитријевски, научен советник во Институтот за национална историја-Скопје

Лектура и коректура

Олгица Додевска-Михајловска

Превод од македонски на англиски

Искра Димитријевска

Печат

Јофи-Скен - Скопје

Тираж: 450 примероци

Гласникот е печатен со финансиска помош на:

Општината Кратово, Министерството за култура на Република Македонија, Министерството за образование и наука на Република Македонија

СОДРЖИНА

КОН ИЗДАНИЕТО.....	9
ПРЕДГОВОР.....	13
ИСТОРИЈА.....	15
<i>Проф. д-р Зоран Тодоровски, Политичкото и военото поведение на Македонската револуционерна организација за време на Првата светска војна.....</i>	<i>15</i>
<i>Проф. д-р Марјан Димитријевски, Лидија Димитријевска, Сасите во Македонија со посебен осврт на Кратово и Кратовско.....</i>	<i>31</i>
<i>Доц. д-р Љубица Јанчева, м-р Кайџерина Мирчевска, Кратово во административно-територијалните поделби на Македонија 1944-2004.....</i>	<i>51</i>
<i>Проф. д-р Драѓи Ѓорѓиев, Амнестирани припадници на македонското револуционерно движење од Кратово и Кратовско со султанската амнестија од 1904 година.....</i>	<i>61</i>
<i>Тодор Коцевски, Бегалци и преселници од Кратово и Кратовско во Кустендил Бугарија по Руско-турската војна 1879/79 до крајот на XIX век.....</i>	<i>69</i>
<i>М-р Силефан Коцевски, Првите сопственици на автомобили во Кратово.....</i>	<i>79</i>

АРХЕОЛОГИЈА, ИСТОРИЈА НА АРХИТЕКТУРА..... 87

Д-р Пејтар Намичев, Заемните карактеристики
и влијанија помеѓу градската и селската кука
во Кратово и Кратовско..... 87

Д-р Звонимир Николовски, Кратово и Кратовско
во светлината на археолошките истражувања 113

МУЗЕОЛОГИЈА..... 131

Мирјана М. Машниќ, Царските двери (1580/81)
од сиданиот иконостас на црквата Св. Никола во
Шопско Рударе (осврт на уметничките вредности на
делото и на неговата заштита)..... 131

Славица Крсџиќ, Црквата Св. Јован во Кратово..... 145

ФОЛКЛОР И ЕТНОЛОГИЈА..... 157

Драѓан Георѓиевски, Народната носија
во кратовскиот крај..... 157

Д-р Марко Киџевски, Ефрем Каранов за планинската
царица Румена Војвода од Осоговските Планини..... 177

Д-р Зоранчо Малинов, Култот на волкот во Кратовско.
Празници, верувања, обреди, усно народно творештво..... 191

М-р Сџефан Коцевски, Вистината за кратовската
народна песна "Мост ми зидаја деветмина
браќа на река Манцева" 211

Петар Намичев¹

ЗАЕМНИТЕ КАРАКТЕРИСТИКИ И ВЛИЈАНИЈА ПОМЕЃУ ГРАДСКАТА И СЕЛСКА КУЌА ВО КРАТОВО И КРА- ТОВСКО

Извлечок: Селската и градската кратовска куќа имаат свои одредени градителски, фолклорни и етнички вредности, секоја со своја еволуција во различна средина, притоа, според потребите, со различна концепција и содржина, прилагодена на секојдневните семејни потреби. На тој начин заедничките сличности можат да се препознаат во зачувувањето на својот автентичен регионален белег, препознатливост, вклопеност во природната средина, со употреба на еколошки материјали од околината.

Abstract: The rural and urban house in Kratovo have their own architectural, folklore and ethnical values, each with its own evolution in a different environment, given a different concept and content during the process, adjusted to the needs of the everyday family life. The similarities can be seen in the authentic regional features, the distinctiveness, and the state of being embedded within the natural environment, using the environmental materials from the nature.

Клучни зборови: градска и селска куќа, кратовска куќа, архитектура на куќи, концепција на куќа

Key words: urban and rural house, Kratovo house, the architecture of houses, the concept of houses

Македонските градови меѓу кои и Кратово го достигнуваат својот највисок економски и општествено-културен развој при крајот на XVIII и во текот на XIX век. Во овој период куќата во Кратово и Кратовско останала препознатлив белег на економската моќ и културно-општествениот развој на населението.

---

¹ Д-р - кустос - советник - Музеј на Македонија

Во историските документи Кратово се споменува како значаен рударски центар врз кој се базирал целокупниот економски развој на градот и околината. Кратово се наоѓа во подножјето на Осоговските планини на надморска височина од 680 м, во кратер на згаснат вулкан. Населбата постоела во римско време (Кратискара), во византиско (Коритос), додека во средниот век населбата била значаен рударски центар, каде работеле Саси, а Дубровчаните имале своја колонија. Во XIII век градот потпаднал под Српската средновековна држава, а од 1390 под османлиското владеење. Во патописните белешки се споменува Кратово во 1515 година каде имало 979 семејства², во 1550 година со богати рудници со злато и сребро каде се ковале пари, околу 1575 имало околу 1000 куќи, додека во 1660 година биле забележани 800 куќи.

Бројот на маала во градот интензивно се зголемил во 1519 г. кога имало 15 маала, во 1530 имало 25, а во 1570 имало 30 христијански маала, додека муслимански биле 6 маала.

Според описите на Евлија Челебија од XVII век, куќите во градот биле приземни и на кат, изградени од тврд материјал, покриени со црвена керамида, имало 20 џамии, две јавни бањи, медреса, теке, училишта, чешми, чаршијата имала 350 дуќани, особено позната била Казанциската чаршија со 350 дуќани. Турците ја урнале до темел градската тврдина при освојувањето на градот. Во XIX век градот имал 5-6.000 жители, а при крајот на векот 4.500 жители³, од кои 2.500 биле Турци⁴. Сето ова говори за долг економски развој на градот низ историјата, каде било овозможено економскиот потенцијал да се презентира преку развојот на јавни градби, живеалишта на градската занаетчиска класа и селски живеалишта.

² Стојановски А., Ерен И. - *Крајовската нахија во XVI век*, Гласник на ИНИ, год.XV, бр.1, Скопје, 1971, стр. 61-91.

³ Кънчов В. - *Избрани произведения*, том II, София, стр. 521.

⁴ Čelebiya E. - Putopisi, Sarajevo, 1957, str. 44-45.

Структура на населбите

Градската населба има урбана структура, поставена амфитеатрално на карпестото тло, каде поминуваат Табачка и Манчина Река. Тесната структура од сокаци се соединува во движечката економска - трговска активност на кратовската чаршија. Чаршијата содржела дуќани со разновидни занаети: казанциски, ковачки, самарциски, терзиски, столарски, берберски, крзнарски, бојадиски, метларски, јажарски и др. Сите биле концентрирани на мал простор во централното градско јадро.

Во градот на амфитеатрална положба на конфигурацијата на теренот куќите се поставени во густа структура, во низа, скалесто ориентиран кон сонцето и светлината. Во Кратово постојат седум маала: Аргилица, Царина, Долно, Средно, Табачко, Чаир и Скопско⁵. Централните маала во градот имаат густо лоцирани куќи, додека во периферните маала помеѓу куќите постои поголемо растојание. Во одредена временска еволуција на населбите маалата ја изгубиле својата форма, структура и начин на функционирање, каде континуирано се намалува бројот на куќи со традиционална градба, во кои се живее.

Секое маало има свои белези создадени според формата, местоположбата или етничката припадност на жителите. Во Табачкото Маало работеле занаетчи кои се занимавале со обработка на кожа. Маалата имале значајна улога во организирањето на градскиот општествен и културен живот, со свој маалски центар, покрај фурна, чешма или мост, каде жителите се собирале и го негувале градскиот начин на живот. Маалските центри ги поврзувале сите сегменти на народното живеење и негување на традицијата. Уличките најчесто ги следат изохипсите на теренот, додека други ги поврзуваат постојните природни правци. Тесните сокаци се поплочени со камен, поврзани со чаршијата и мостовите.

⁵ Томовски К, Волинец Р, Токарев М., Хаџиева-Алексијевска - *Крајово, Сџара архиепископско урбанистичка содржина*, МАНУ, 1980, Скопје, стр. 17-28.

Триесетина села во Кратовско се развиле во планински услови, во кои еволуирала селската кука, со скромни потреби и економски можности на населението. Поголем дел од селските населби се споменуваат уште во XVI век, особено се развивале оние кои биле лоцирани покрај значајните патишта⁶. Населбите најинтензивно биле населувани во XVIII век, во планинските предели, каде што населението се занимавало со рударство, трговија, занаетчиство, пчеларство, овоштарство, сточарство, лозарство и сл. Населби од збиен тип, кои, според густината на населеност имале најголем број на жители, се споменуваат: Приковци, Шлегово, Луково, Близанци, Куново, Мушково, додека другите биле од разбиен тип лоцирани во планините во помали групации, со помал број жители.

Селските населби се групирани во маала според бројот на населени фамилии, а се движи од две (Каврак-Дудинска и Дандаровска; Шлегово-Горно и Долно), осум (Коњух, Нежилово) до триесет и осум (Страцин)⁷. Имињата на маалата се одредувале според семејствата: Цаневци, Стојкарци, Здравевска (Вакув), Додевци (Татомир), Крстевци (Секулица) Боровиќ (Тополовиќ) Митковска (Талашманци) Петранци (Нежилово) Аврамци (Кетеново), спред занимањето - Говедарци (Вакув) Терзинци, Коларци (Секулица), според етничка припадност - Циганка (Вакув), според местото - Сред село, Клисура (Татомир) Грамадарска (Куклица) Средно маало (Криланица) и сл.

Селските населби од збиен тип имале слична концепција со градот, со тесни сокаци, збиен распоред на куќите, мали дворни места и сл. На средината на маалото најчесто имало одреден белег, дрво, чешма, продавница или поширок празен простор - сред село, каде се одвивале сите веселби и други активности во селото.

⁶ Крајовска нахија во Кустендилскиот санџак (Турски документи за историјата на македонскиот народ, ОПД од 16 век за Кустендилскиот санџак, том 5, кн. 2, Архив на Македонија, 1980, Скопје; Крајовска нахија од 16 век, ИНИ, год. 15, бр.1, 1971, Скопје.

⁷ Намичев П.- Народната архитектура во Крајовско, Етнолог, списание на здружението на етнологи, бр.6, 1995, Скопје, стр.78.

Градската поделба на маала се развивала и се задржала во еден подолг временски период, на ограничен простор, освен во правец на предградието каде се населувале најчесто семејствата кои мигрирале од селските населби кон градот. Притоа тие го пренесувале начинот на живот од селските населби, одредени навики и потреби од селската кука, во модифицирана форма. Затоа куќите во овој дел од градот биле густо поставени со помала височина.

Селската населба од разбиен тип не била лимитирана со простор и можела слободно да се шири кон природната околина и да зазема одреден простор формирајќи на тој начин свој стопански двор. Во населбите од збиен тип просторот меѓу куќите бил ограничен, каде куќите се граделе во височина. Маалата се зголемувале со населување на секое ново семејство или поголема семејна заедница, притоа најчесто го добивала името на семејството.

Сокаците и тесните улочки во градското јадро во XIX век биле поплочени со реден камен и низ нив се одвивало целото движење на луѓето и одводот на атмосферската вода, додека во најголемиот број на селски населби изостанувало поплочувањето на улиците.

Јавните објекти - мостовите, кулите, црквите, ановите, џамиите, чешмите, ја создале препознатливата слика на градот со своите контури.

Мостовите, како јавни комуникациски објекти, се складно вклопени во уличната мрежа и распоредот на куќите. Нивната традиционална конструкција и форма од камен била прилагодена на слични детали од јавните објекти⁸. Со зголемување на бројот на куќите, одреден дел од мостовите се покриваат и ја намалуваат нивната доминантност во градското јадро и структура. Сепак нивната конструкција била масивна и доминатна во градот, а воедно тие претставувале одреден симбол за препознавање на сликата на градот.

⁸ Katanić N., Gojković M. - Građa za proučavanje starih kamenih mostova i akvedukata u Srbiji, Makedoniji i Crnoj Gori, Beograd, 1961, str 135.

Мостовите во селските населби поретко се граделе, освен во населбите кои биле лоцирани покрај речните корита, но нивната градба и форма имала скромни димензии, и не била препознатлива како во градот.

Кулите претставуваат втор препознатлив елемент на градската слика и структура на објекти во градското јадро. Се споменуваат дванаесет кули во минатото, додека денес се сочувани шест⁹. Кулите претставуваат градени одбранбени објекти кои поради сочуваната цврста конструкција, ја задржале својата архаична форма во еден подолг временски период. Во приземјето на градските кули се складираше рудата. Највисоките нивоа служеле за живеење, а на страната кон средиштето на градот најчесто имало исфрлен еркер со балкон, од каде се добивал убав широк поглед.

Кулите се граделе и на поседите на турските владетели, најчесто во полињата или во (покрај) селата. Кулите во селата имале функција и за складирање на зрнестите производи од жетвата во амбарите, кои најчесто биле вградени во приземјето на овие кули, додека катот најчесто содржел простории за секојдневно користење, но и простор со репрезентативен карактер, за пречекување гости. Констатираме дека кулите како градителски форми со фортификациски карактеристики, пред сè, биле градени за безбедно живеење, а се наоѓале и во градот и во селските населби.

Чешмите биле составен дел на урбаниот и селскиот начин на снабдување на населбите со вода до средината на XX век. Во урбаниот комплекс од објекти, чешмата складно била вклопена како објект со одредена функција, каде секојдневно се доаѓало на полнење вода. Тие најчесто биле градени од камен, со полукружна завршница.

Според патописците, покрај дамиите во градот, биле забележани дваесет цркви, од кои денес постојат три (Св. Јован Претеча, Св. Никола Чудотворец, Св. Ѓорѓи Кратовски). Архе-

⁹ Simić S. - *Kratovske kule*, GSND, knj. XXI, Skopje, 1940, str. 154. ?

олошките остатоци потврдуваат и постоење на повеќе цркви во урбаниот дел на градот¹⁰.

Дамиите се граделе во турскиот период, интензивно од почетокот на XV век, а биле напуштени и пропаѓале од почетокот на XX век. Често, врз темелите на постојните цркви се граделе дамиите (на остатоците од црквата Св. Архангел Михаил била изградена Чаршииска дамија, врз остатоци од црквата Св. Петка била изградена Караџос-бегова дамија и сл.)¹¹

Ановите биле составен дел од урбаниот комплекс на Кратово, заедно со амамите, мостовите, чаршијата и куќите. Денес се сочувани само остатоци од Долни и Ѓул амамот.

Зеленилото во градот бил составен дел на секој урбан двор, каде се формирала бавча со цвеќиња, лозница. Големият пад на теренот и структурата на теренот со мостовите создава динамика на речните корита, каде се поставени куќите.

Градот ги има сите елементи на урбана структура. Во неговата еволуција биле забележани јавни и семејни објекти кои го отсликувале постоењето и развојот на градската класа трговци и знаетчии. Најмаркантни биле куќите на беговите. Во селските населби, во истиот период, освен кулите на беговите, куќите на христијанското население биле скромни, особено во планинските населби. Слична форма на градска чаршија со дукани можеме да забележиме во Шлегово, каде поради постоењето на силна комуникациска врска со градот, се пренеле некои елементи од трговските дукани на кратовската чаршија.

Градска и селска куќа

Положбата на градската куќа во Кратово се сретнува слободно поставена, со ограден сид на дворното место, најчесто

¹⁰ Simić S. - *Kratovske bogomolje*, Spomenika CIX, Odeljenje društvenih nauka, 11, 1960, Beograd, str. 111.

¹¹ Томовски К., Волинец Р., Токарев М., Хациева-Алексијевска - *Крайово, Сџара архитектонско урбанистичка содржина*, МАНУ, 1980, Скопје, стр. 55-66.

на стрмен терен, над карпите. Во друга концепција на поставеност на куќите тие се изградени една до друга во низа.

На периферните делови од градот, каде најчесто се доселувале семејствата од околните села од Кратовско, куќите биле со едноставна форма и содржина. Во нивните дворови имало летна кујна, казанџилница, нужникот бил надвор од куќата, амбарот најчесто бил во тремот и сл.

Содржината на куќата имала одреден просторен ред со економските помошни простории кои најчесто биле во приземјето (визба, земник, трем, кујна и сл.) додека на катот имало одаи, спални, гостински соби, чардак и сл. Просторната концепција на куќата се одредувала во зависност од традицијата на градењето, потребите на семејството во однос на економските можности и условите на локацијата во однос на формата на улицата и соседните објекти, ориентацијата, инсолацијата, употребата на одреден градежен материјал, техниката и технологијата на градењето. Според своите просторни карактеристики, кратовската куќа од XIX век имала високи стандарди на развиена станбена култура.

Приземниот дел често имал поголема височина, особено во делот на просторот на тремот каде имало скали кои воделе на катот, како и други простори и одајчиња во височината на меѓукатот. На тој начин секоја куќа била прилагодена на дворното место. Димензиите се одредувале според вистинските скромни потреби на семејството. Бавчата имала мали димензии особено во градското тесно подрачје, на стрмниот и карпест терен.

Чардакот претставувал најчесто применуван простор кај кратовската куќа. Тој ги групирал и ги соединувал другите содржини од куќата. Најчесто чардакот бил средишно поставен или на агол, отворен или затворен со прозорци, поради заштитата во зимските услови на планинската клима, која била својствена за Кратово. Особена специфичност во кратовската куќа се полукружните исфрлени чардаци со лачни завршетоци на гредите помеѓу столбовите, украсени со стилизирани капители. Прозорците исто така имале лачни завршетоци. Височината на

куќите лоцирани над карпесто тло можела да биде и до четири нивоа. Во приземјето со градело во камен до две височини (висок трем и помошни простории), додека на катот во две нивоа биле просториите за престој, одаите и др. Куќите биле формирани покрај речните корита прилагодени на стрмен карпест терен, вообичаено со аголно решение во основата. Чардакот на едната страна имал подигнат простор за седење, исфрлен надвор од габаритот – *минсофа*, елемент од турската куќа, кој служел за одмор и комуникација со јавниот простор – улицата¹². Со примената на различните просторни елементи, на исклучително стрмниот терен се формирале куќи со креативни решенија кои немале запазена симетрија, но сепак складни во примена на човечките мерки и целосниот надворешен изглед.

Во куќата одајата имала доминантно место, со богат ентериер. Бањата била составен дел на катот, во одајата или покрај неа, како остаток од турската концепција на градска куќа. Кујната најчесто била на катот, со *водник* или *кухичи* каде се миееле садовите. *Тремот* најчесто бил во приземјето, поврзан со дворното место или служел како претпростор за економските простории. Притоа ги соединувал сите простори, служел за комуникација на катот, а често имал и амбар.

Селската куќа имала свој развоен пат од едноделна просторија, каде со преграда бил одвоен делот за стоката од *куќаџи* (огништето, каде се готвело и спиеело), подоцна се градела дводелната куќа која се состоела од две одвоени простории за стоката и луѓето со огништето. Поради стрмниот планински терен, подрумскиот дел се вкопувал во земјата т.н. *шмиширова куќа* (Шлегово). Терминологијата применувана за селската куќа произлегла од вкопаниот дел од куќата – *куќа на џондила*, на *диреци* и сл. Додека градската куќа, според статусот, се нарекувала – *беџова куќа*, *кула*, *чардаклија*, *куќа на високо* и сл.

Селската куќа имала конструкција каде се употребени архаични материјали од околината, кои, во најголема мера, се

¹² Grabrjian D. - *Makedonska hiša ali prehod iz stare orientalske vsodobno evropsko hišo*, Partizanska knjiga, Ljubljana, 1976.str.119,144.

надворешно видливи. На основа од каменото приземје, се градела бондручната конструкција, каде рамката од дрвени греди и столбови се исполнувала со плетен сид на кој се нанесува облога од кал (обработена земја и слама) од внатрешната и надворешната страна. Со текот на времето структурата на градбата добива одредена патина, со што се задржала архаичната форма. Оштетувањата на живеалиштата во селата биле поголеми, што било одраз на економската состојба на селанецот од овој период, за разлика од градовите, каде куќите на поимотните семејства од граѓанската класа се одржувале, а на тој начин тие го потврдувале статусот и економската моќ во заедницата. Изборот на материјалите влијаел врз нивната трајност. За покривање кај селската кука се користела сламата - *чуканица*, која се поставувала врз чатијата - *манаила*, која се менувала на неколку години, а подоцна се користеле ќерамиди. Кај градската кука секогаш се употребувале ќерамиди за покривање.

Приземјето на селската кука било градено од камен сид и бондручен систем на катот. Каменот се донесувал од најблиските *мадеми* (Кетеново, Коњух и др.), а плочите за покривање на куќите, подовите, оградите се носеле од Нежилово¹³. Во селските населби било полесна набавката на каменот, дрвото и земјата во обработена форма, затоа што имало големи шумски површини (букови шуми). Најпознати биле камените плочи за покривање од Герман, Рајковац и др. Кај селската кука, поради близината на мадемите од каде можело многу лесно да се донесе материјал до местото на градење, човекот создал форми на живеалишта и стопански објекти каде доминирал каменот со најразлична структура и колорит. Во структурата на градската кука преовладувал каменот во приземните делови, додека на катот доминирала белата боја и дрвото како граничен материјал за опшивање. Поретко се граделе куќи по целата височина со

¹³ Томовски К, Волинец Р, Токарев М., Хаџиева-Алексијеска - *Крайово, Ситара архитектонско урбанистичка содржина*, МАНУ, 1980, Скопје, стр. 86, 87.

камен, а на аглите обработен камен (Димонце). Дрвото се користело во обработена форма, најчесто бука, борово, чамово, и сл.

Кај селската кука карактеристична била појавата на примена на греди на чардакот од обработени камени парчиња (Шопско Рударе).

Ентериерот во градската кука имал доминантна улога, додека во селата не се обрнувало доволно внимание на ентериерот, освен при изработката на скромно изработените покуќнински предмети. Оградите во градската кука имале декорација складно вклопена со другите делови од ентериерот, со профилирани штички со народна декорација, со примена на отвори помеѓу штиците. Вратите на одаите имале декорација со повеќе рамковидни полиња каде со симетричен распоред се добивала складна естетска форма. Особено внимание се посветувало на интензивната декорација на горната страна од крилото на вратата и надвратникот. Понекогаш во единствена конструкција биле групирани по две врати.

Мусандрата, како дел од вградената покуќнина, имала најголем степен на применета декорација во сличен стил како кај вратите, само во еден надолжен ред. Кај одредени куќи и вратата најчесто била вклопена во целата композиција на мусандрата.

Миндерите се дел од градскиот ентериер, поставени од дрвена конструкција покрај сидот во гостинската одаја, за пречекување на поголем број гости.

Таваните претставуваат најсложениот дел од ентериерот на кратовската кука, кои го заокружуваат амбиентот. Најчесто се декорирани со претходно подготвени геометриски профилирани елементи, со колце во средишниот дел. Куполастите таваници се поретки, а на аглите се поставуваат аголници. Нив, како и поголемиот дел од ентериерните детали, ги изработувале копаничарите од дебарскиот крај.

Огништата се граделе во одаите, со отвор и завршна капа на горниот дел, кој имал функција за извлекување на чаодот од просторијата. Огниште имало најчесто во одајата- *соба оцаклија* или во *куќајта* - кујна каде се готвело.

Селскиот ентериер бил поскроман, со мали долапчиња во сидовите, со рафт покрај сидот, најчесто со таван без декорација, а огништето се поставувало среде подот.

Надворешна обработка

Триаголен фронтон се применувал и бил карактеристичен за кратовската кука, најчесто поставен на средишниот дел на главната фасада. Фронтонот му давал особено динамична естетска димензија најчесто на просторот на чардакот или одајата, која била исфрлена надвор од линијата на габеритот со еркер. Овој простор може да биде отворен или затворен со прозорци, два, три па и четири, поставени во киза. На средишниот дел од фронтонот се поставуваат еден или два отвори со кружна форма, кои поретко биле декорирани¹⁴.

Баците биле составен дел на покривот, со отвори изработени со декоративни штици.

Еркерите биле карактеристични со испуштање на дрвените греди од катот, со примена на косници или со профилирање на елементи со барокно влијание кај градската кука. Надворешно-аголните површини се покривале со штици, за декорација и за заштита од климатски промени.

Столбовите и гредите на чардакот имале декоративни елементи со малтерисување на капителот или завршната греда. Оградата се решавала со декорирани дрвени парчиња или со едноставно затворање на површината на оградата со штици.

Прозорците добивале декоративни опшиви од надворешната страна, на надпрозорникот, или во една рамка се поставувале неколку прозорци. На влезните порти им се посветувало особено внимание при декорацијата, со геометриски шарии и примена на метални окови.

Стреите кај градската кука се обработувале со геометриска декорација.

¹⁴ Томовски К, Волиџец Р, Токарев М., Хаџиева-Алексијевска Ј. - *Крајово, Сџапа архитектиско урбанисџичка содржина*, МАНУ, 1980, Скопје, стр. 90.

Според тоа, можеме да заклучиме изразена геометриска декорација на надворешната фасада на градската кука, која има препознатлив белег со полукружни лаци на отворите од чардакот и прозорците на катот, примената на тимпанот како маркантен детал, и строгата линија на градбите на стрмниот терен. Притоа се добиваат огромни површини и изразени волумени над речните корита, што создаваат силна динамика на градбите.

Селската кука има поскрмна надворешност, без одредени востановени детали на фасадата. Влијанијата од градската кука се изразени со примената на фронтонот (Каврак).

Градителски тајфи

Според основните карактеристики на фолклорната архитектура во Кратово и Кратовско, каде преовладува каменот и дрвото како доминантен градежен материјал, можеме да говориме за развој на дрводелството и каменоделството во овој предел. Овие занаети можат да се поврзат со развиената рударска дејност каде се користеле слични алати. Во периодот на опаѓање на рударството, овие занаети особено се интензивирале: населението почнало да се занимава со обработка на камен и сидање со камен. Овој начин на градба се задржал и кај стопанските објекти до денес, каде се сида во камен, а сѐ покрива со слама или камени плочи. Според пишаните извори, се споменуваат околу три илјади луѓе кои се занимавале со градителство и одеде на печалба.¹⁵ Во овој предел постоела интензивна градителска дејност, која се пренесувала низ повеќе генерации, каде се усовршила примената на таен градителски јазик.¹⁶

Најпознатите градителски тајфи потекнувале од Шлегово, додека специјализираните градителски тајфи за изработка на

¹⁵ Петровџ Г. - *Материали по изучување на Македонија*, Софија, 1896, 570-593.

¹⁶ Светиева А. - *Резбани џавани, долаџи и враџи во Македонија*, Институт за фолклор Марко Цепенков, Скопје, кн. 21, 1992 г, стр.148,149.

покривот потекнувале од Опила, Псача, Ранковци, Талашманце (Кривопаланечко) и Крилатица, а за ентериерот, особено за резбаните делови доаѓале мајстори од Дебарско¹⁷. Во Нежилово се споменуваат мајстори од Србија наречени - *црнојправци*. Локални мајстори имало во Шлегово како најпознат градителски центар со организирани тајфи, Шопско Рударе, Нежилово, Кетеново, Крилатица, Куклица, Страцин, Мушково, Куново и др. Според економско-трговскиот потенцијал на населението, семејствата имале потреба од градење на куќи со повисоки просторни и ентериерни вредности. Ова, во најголема мера, се отсликувало кај градската куќа при надворешната обработка на катот и фасадата преку примената на декоративни елементи и во ентериерот. Биле внесувани детали од европската градска култура, прилагодена на веќе долго присутната исламска организација на просторот. Сепак, влијанието на вичалните особености на градската куќа било изразено преку работата на градителските тајфи. Тие работеле во повеќе региони на Балканот. Притоа тие ги следеле локалните потреби и традиции на живеење и го примениле искуството при градењето градски куќи на имотните луѓе. Предизвикот за работата на градителите бил уште поголем кога своето искуство го примениле за да ги прилагодат градбите на стрмниот терен во тесното градско јадро, а сепак да ја почитуваат традицијата на градење. Кај селската куќа постоеле помал број услови, кои требало да бидат задоволени, а притоа сепак мајсторот да ја изрази својата креативност со додавање на нови оригинални содржини и елементи.

Градители придонесувале во одредена мера да се применуваат слични елементи, конструктивни, просторни, декоративни од градската во селската куќа, додека од селската кон градската куќа влијанието било помало. На тој начин елементите од градската куќа имале посилено влијание врз

¹⁷ Томовски К, Волињец Р, Токарев М., Хациева-Алексијевска - *Крайово, Сџара архитектонско урбанистичка содржина*, МАНУ, 1980, Скопје, стр. 83.

формирањето на граѓанската култура на живеење и влијание врз околината. Притоа се изградил карактеристичен фолклорен стил на градска кратовска куќа, која била вклопена во стилските обележја на балканската фолклорна архитектура од XIX век.

Заклучок

Состојбата на објектите од градителското наследство, мостовите, кулите и куќите за живеење се најмаркантните објекти кои го формирале духот на градот, каде традицијата оставила големи траги. Покрај континуираните оштетувања при адаптациите на куќите за задоволување на современите потреби од страна на сопствениците, и дотраеноста на градбите, во најголема мера, има свое влијание врз сегашната состојба. Меѓутоа веќе воспоставената мера кон човекот, волуменските форми на кои е навикнато населението, амбиенталната архаичност на градот треба да се сочуваат и преку новите форми на градби.

Економскиот развој и зголемената миграција на населението од селата во градот и приградските населби, доведува до ширење на градот на стрмен терен.

Кај селската куќа сите работни активности се сконцентрирани во куќата - просторија каде се готвело, со многу дрвени покуќнински предмети: ковчежи, ноќви, брашнарник, верига, трпеза, троножни столчиња, софра и др. Оваа просторија - куќа со слична функција постои кај градската куќа само со помали димензии, со огниште каде се готвело, на катот, додека кај селската куќа секогаш е во приземјето.

Слични функционални карактеристики за седење има миндерот од одајата во градската куќа, со низок подсид покрај ѕидот (со височина до 40 см) во тремот кај селската куќа (Близанци)¹⁸.

Чардакот во градската кратовска куќа има секогаш потенцирана средишна или централна положба во однос на

¹⁸ Намичев П., *Народната архитектура во Крайовско*, Етнолог, списанис на здружението на етнологи, бр.6, 1995, Скопје, стр. 81.

габаритот. Кај приземната селска кука, предниот надкриен дел со мали димензии се нарекува чардак, што говори за влијанието од градската кука и потребата на овој елемент во селската средина, како престижен елемент, иако подот е минимално подигнат од тлото (Коњух). Сепак, кај селската кука тремот има поголема доминантна и функционална улога во куќата отколку чардакот.

Селската кука има своја развојна линија. Живеалиштата лоцирани најчесто во планинските предели биле изолирани и неподложни на влијанија од европските движења во градењето, за разлика од градската кука каде поврзаноста со европските и балканските градови создала еден однос на престиж и прилагодување на чаршијата. Економски моќните семејства внесуваат современи и модерни елементи во традиционалната градска кука. Од тој аспект, селската средина задржала својствена автохтона форма на живеалиштето без можност за поголеми влијанија однадвор, додека градската, во поголема мера, се прилагодила и се трансформирала во примената на декоративни елементи на фасадата или ентериерот. Притоа селското живеалиште, сплотено со планинската околина и влијанијата од регионот, создало и зачувало одредена архитектонска форма која го отсликува историскиот период на градби со силно изразени фолклорни вредности. Градската кука, пак, создадена во густо урбано јадро на стрмен терен, покрај река, создала препознатлива форма на староградска кука од XIX век, одраз на имотната состојба на градската буржоазија на трговци и занаетчи. Семејната кука имала пространи чардаци, складно вклопени габарити на стрмниот терен, а од друга страна таа била комплексно групирана во уличната урбана структура.

Селската и градската кратовска кука имаат свои одредени градителски, фолклорни и етнички вредности, секоја со своја еволуција, во различна средина, притоа според потребите со различна концепција и содржина, прилагодена на секојдневните семејни потреби. На тој начин заедничките сличности можат да се препознаат во зачувувањето на својот автентичен регионален

белег, препознатливост, вклопеност во природната средина, со употреба на еколошки материјали од околината.

Кратовската кука како комплексна градба има своја специфика не само во рамките на традиционалната македонска кука од XIX век, туку и во еден поширок балкански контекст, според местоположбата, урбаното специфично јадро, прилагоденоста кон природните услови, издиференцираната препознатливост и креативност на автохтона фолклорна градба.

РЕЗИМЕ

Кратово и Кратовско при крајот на XVIII и во текот на XIX век имало голема економската моќ и значаен културно општествен развој, за што говорат фолклорните градби од истиот период.

Селската кука има своја развојна линија, каде живеалиштата лоцирани најчесто во планинските предели биле изолирани и неподложни на влијанија од европските движења во градењето, за разлика од градската кука каде поврзаноста со европските и балканските градови создала еден однос на престиж и прилагодување на чаршијата и економски моќните семејства да внесуваат современи и модерни елементи во традиционалната градска кука. Од тој аспект селската средина задржала својствена автохтона форма на живеалиштето без можност за поголеми влијанија однадвор, додека градската во поголема мерка се прилагодила и трансформирала во примената на декоративни елементи на фасадата или ентериерот.

Притоа селското живеалиште сплотено со планинската околина и влијанијата од регионот, создала и зачувала одредена архитектонска форма која го отсликува историскиот период на градби со силно изразени фолклорни вредности. Додека градската кука создадена во густо урбано јадро на стрмен терен, покрај река, создала препознатлива форма на староградска кука од XIX-от век, одраз на имотната состојба на градската буржоазија на трговци и занаетчи. Семејната кука имала пространи чардаци, складно вклопени габарити на стрмниот терен, а од

друга страна таа била комплексно групирана во уличната урбана структура.

Градителите придонесувале во одредена мерка да се применуваат слични елементи, конструктивни, просторни, декоративни од градската во селската кука, додека од селската кон градската кука влијанието било помало.

Селската и градската кратовска кука имаат свои одредени градителски, фолклорни и етнички вредности, секоја со своја еволуција, во различна средина, притоа според потребите со различна концепција и содржина, прилагодена на секојдневните семејни потреби. На тој начин заедничките сличности можат да се препознаат во зачувувањето на својот автентичен регионален белег, препознатливост, вклопеност во природната средина, со употреба на еколошки материјали од околината.

SUMMARY

At the end of the XVII c. and during the XIX c. Kratovo and its area had a significant economical power and very important cultural development, the evidence for this being the folklore architecture of this period.

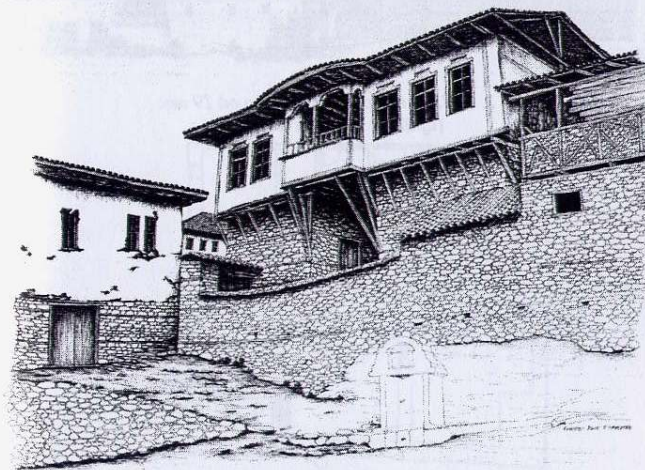
The rural house has its own special development. Since these dwellings were most often located in the mountain areas, they were isolated and were not subjected to the European influence in the architecture. On the other hand, the urban house underwent the influence of the connection between the European and Balkan cities, which created a relationship of prestige and so the bazaar and the economically powerful families started incorporating contemporary and modern elements in the traditional city house.

In this way the rural environment kept its original form of the dwelling-place without any external influence, while the urban environment adjusted for the most part, and transformed the decorative elements of the facade or the interior.

Hence, the rural dwelling-place embedded in the mountain area and the regional influences, created a certain architectural form which displays the historical period of constructions with strongly emphasized folklore values. On the contrary the urban house, placed in a crowded urban core, on a

steep area, by a river, created a recognizable form of the old-urban house of the XIX c., a reflection of the wealth of the city bourgeoisie of merchants and craftsmen. On the one hand the family house had wide balconies, its dimensions were proportionally embedded on the steep area, and on the other hand it was complexly adjusted to the street urban culture.

The builders contributed for the applying of the similar elements, constructive, spatial, and decorative from the urban to the rural house, whereas the influence of the rural to urban was much lesser. The rural and urban house in Kratovo have their own architectural, folklore and ethnical values, each with its own evolution in a different environment, given a different concept and content during the process, adjusted to the needs of the everyday family life. The similarities can be seen in the authentic regional features, the distinctiveness, and the state of being embedded within the natural environment, using the environmental materials from the nature.

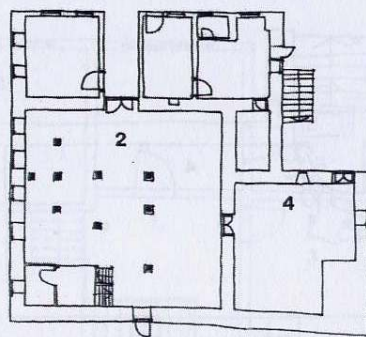
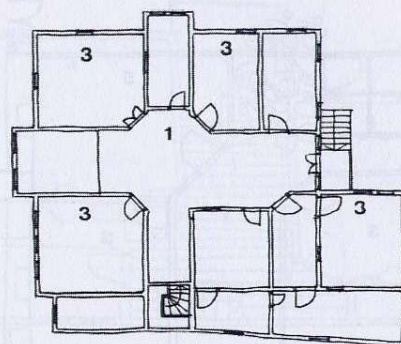

1. Изглед на крајовска кука со чеџма од 19 век
(цртеж: П. Намичев, 2000)

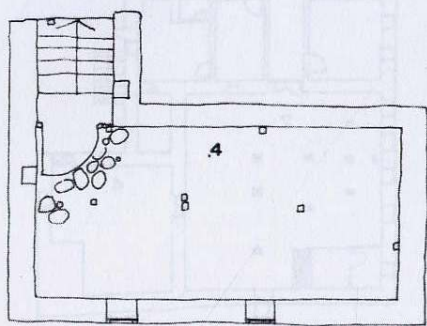
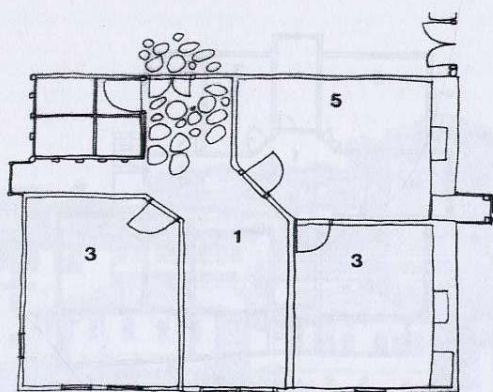

2. Изглед на зградой со кула од 19 век
(цртеж: П.Намичев, 2002)

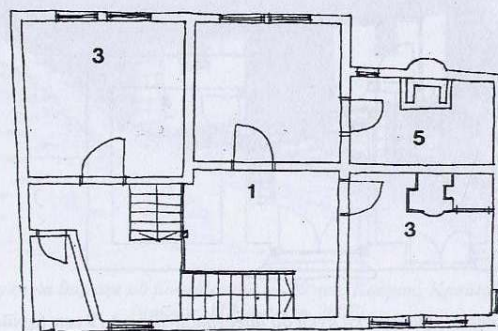
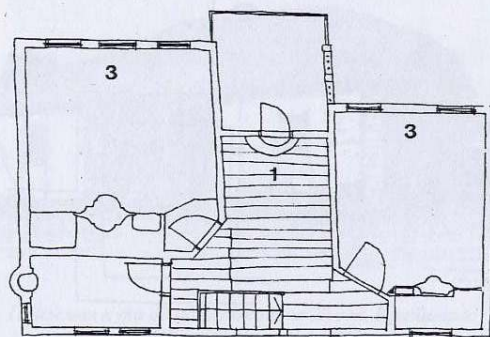

3. Основи на крайовска кука на џри нивоа од 19 век
(цртеж: П.Намичев) 1. чардак, 2. џрем, 3. одаја,
4. џодрум, 5. кука - кујна

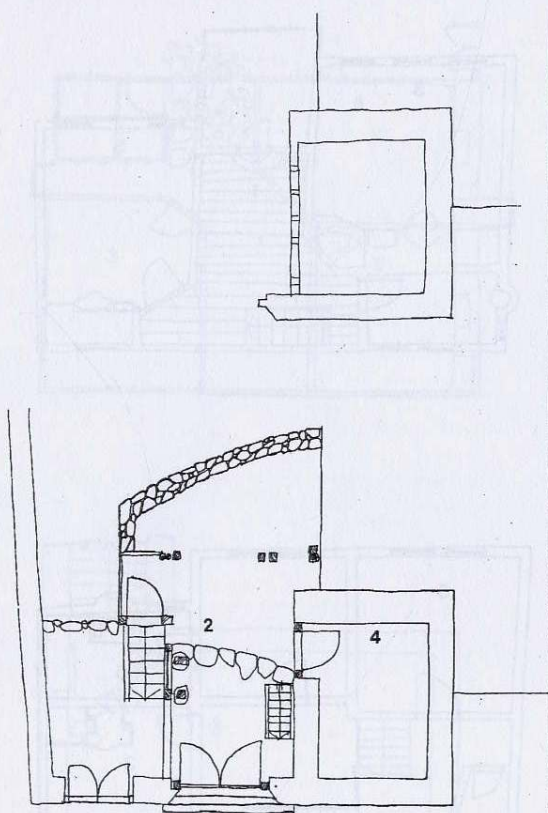

4. Основи на крайовска куќа во две нивоа од 19 век
(цртеж: П. Намичев) 1. чардак, 2. ѓирем, 3. одаја,
4. подрум, 5. куќа - кујна

5. Основи на крайовска кука од йредгградиеио од 19 век (цртџеж: П.Намичев) 1. чардак, 2. йрем, 3. одаја, 4. подрум, 5. кука - кујна

6. Приземна кука од йочейокоџи на 20 век, Крайовско (цртџеж: П.Намичев, 2007)

7. Кука на диреџи од йочейокоџи на 20 век, Каврак, Крайовско (цртџеж: П.Намичев, 2007)

8. Куќа на високо од почешокој на 20 век, Приковци, Крајовско
(цртеж: П. Намичев, 2007)

Звонимир Николовски¹

КРАТОВО И КРАТОВСКО ВО СВЕТИНАТА НА АРХЕОЛОШКИТЕ ИСТРАЖУВАЊА

Извлек: Кратово и Кратовско изобилуваат со голем број на археолошки локалитети главно потврдени по пат на реконструкција со хронологија од раната и доцната антика до зрелиот среден век. Најновите археолошки истражувања фрлаат нова светлина на културно-историските споменици во Кратово и неговата поширока околина, како што се селата Коњух, Сакулица, Талишманце и други.

Abstract: Kratovo and the Kratovo area are packed with numerous archeological localities which are confirmed mainly by recognizing the chronology of the early and late antique until the mature middle ages. The latest archeological research present the cultural historical monuments in Kratovo and the Kratovo area, such as the villages Konjuh, Sakulica, Talishmance and others, in a completely new light.

Клучни зборови: Кратово, Кратовско, археолошки локалитети, црква ротонда и Големо градиште во Коњух, Сакулица, Талашманце

Key words: Kratovo, Kratovo area, archeological localities, church rotunda and Golemo gradishte in Konjuh, Sakulica, Talashmance

Ретки се градовите кои го носат епитетот град-споменик, како што е Кратово. Тој го има куриозитетот на музеј под отворено небо во кој современите градби се вкомпонирани помеѓу средновековните кули и мостови. Но, што се случувало со Кратово во далечните векови пред нашата ера, во времето на римското владеење и рановизантискиот период?

¹ Стручен соработник во Управата за културно наследство (УЗКН) - Скопје